

okupirana, nakon čega u javnosti prestaje svaki spomen studentskih nemira.

Pre početka i posle kraja je treće poglavlje ove knjige. Živojin Pavlović je izdvojio djela pet mladih autora iz vremena prije i poslije studentskih demonstracija, kojima je želio prikazati kako je mlada inteligencija nagovijestila eskalaciju postojećeg nezadovoljstva, ali također i najbolje protumačila ta dešavanja po njihovom završetku. Priloženi su radovi: Tomaš Šalmund, "Duma 1964", *Perspektiva* 1964; Goran Babić, "Averzija prema alkoholu", *Encyclopedia moderna*, br. 5, 6, 1967; Dragoš Kalajić, "Nova levica danas i ovde", *Susret*, br. 81. 1. 5. 1968; Milovan Vitezović, "Sa kolena na koleno", *Susret*, 11. 6. 1968. i Simon Simonović, "Od bekstva do akcije", *Delo*, august-septembar 1968.

Post festum ili trošnost uverenja je zaključno razmatranje o studentskim demonstracijama. Autor zaključuje: "U Jugoslaviji, studentski "pokret" je kao revolucionarna akcija doživio potpun poraz; kao reformistička snaga izvesnu potvrdu."(140)

Dnevnički zapis Živojina Pavlovića *Ispjuvak pun krvi* je veoma važan izvor za istraživanje teme studentskih demonstracija, pa će tako biti nezaobilazno štivo u rukama onog istraživača koji se odluči baviti tim pitanjem. Izdavanje ranije spomenute trilogije, u koju spada i ova knjiga, u okviru edicije *Biblioteka Otpor i zabrane*, važan je korak u otvaranju ovog pitanja. Izdavaču stoga treba čestitati, ali svakako i skrenuti pažnju na neke nedostatke koje smo primijetili u ovoj knjizi. Ti nedostaci ne umanjuju značaj sadržaja ove knjige, ali sigurno je da ostavljaju loš opći dojam strogom čitateljskom oku. Prije svega, nedostaje *Sadržaj* knjige, kojim bi se uveliko olakšalo onim čitaocima koji prvi put dolaze u dodir sa ovim djelom. Prilikom objavljivanja dnev-

nika, memoara i slične građe neophodno je priložiti i biografiju autora tog teksta, a nažalost, u ovom izdanju knjige *Ispjuvak pun krvi* uskraćeni smo i za to. Ovim propustima izdavača ne umanjuje se značaj i vrijednost ovog djela, ali uz male korekcije, uvrštavanjem Sadržaja, Biografije autora, i možda i Indexa imena, dobili bismo kompletnije i jasnije djelo za čitanje.

Ispjuvak pun krvi je knjiga, dnevnički zapis o burnim dešavanjima za vrijeme studentskih demonstracija krajem šezdesetih godina XX stoljeća. Posebnu važnost ima jer su događaji prikazani na osnovu doživljaja jednog istaknutog umjetnika i intelektualca tog vremena, Živojina Pavlovića. Ova knjiga je rezultat odličnog spoja izuzetnog književnog dara autora i senzibiliteta za razumijevanje određenog historijskog trenutka, te je zbog toga jednostavno i lahko štivo za čitanje ■

Aida Ličina

Omer Behmen, *Na dnu dna – Život i djelo*. Sarajevo: Mladi muslimani, 2006, 734 str.

Za historijsku nauku neobično je važno objavljivanje memoara ljudi koji su oblikovali političku historiju jednog naroda. U slučaju jednog od osnivača Stranke demokratske akcije (SDA) Omera Behmena cijela stvar dobiva na posebnoj težini utoliko što je njegova knjiga *Na dnu dna* obuhvatila i osvjetlila najmanje pet relevantnih historijskih oblasti: I. psihologiju, mentalitet i običajnost mostarskih Bošnjaka pred-socijalističkog vremena; II. međuljudske

i međunarodne odnose u Mostaru; III. razvitak i djelovanje mladomuslimanskog pokreta; IV. karakter i profil komunističkog režima, te metode u obračunu sa ideološkim protivnicima i neistomišljenicima; V. pojavu, razvitak i tok moderne bošnjačke političke usmjerenosti devedesetih i uloge različitih aktera u njima. Dodatni moment zbog kojeg se ova knjiga može smatrati, sa historiografskog stajališta, korisnom publikacijom leži u činjenici da ona posjeduje nekih 250 stranica relevantne dokumentacije, uglavnom policijske i sudske provenijencije, poput izvještaja, optužnica, presuda, žalbi itd. U situaciji kada nam je još uvijek otežan uvid u arhive sigurnosnih, policijskih i sudskih struktura bivše države navedena dokumentacija u Behmenovoj knjizi nesporno može biti validan privremeni nadomjestak historičarima, politolozima i drugim naučnicima u suočavanju i analizi krupnih pitanja savremene bosanskohercegovačke historije poput procesa protiv Mladih muslimana 1949. godine, odnosno odnosa državnih vlasti prema svojim građanima sedamdesetih godina prošlog stoljeća u SR BiH.

Naročito impresioniraju Behmenova kazivanja i uspomene o zbivanjima u Mostaru prije 60 i više godina. Omer Behmen nam u svojim prikazima podastire historografski validne i upotrebljive obavijesti, razlikujući bitno od nebitnog, fokusirajući se na momente koji osvjetljavaju društvenu atmosferu i međuljudske odnose u teškim ratnim i poratnim godinama. U tom smislu su njegovi memoari značajan doprinos historiji svakodnevnice. Dosadašnja historija je puno pažnje posvećivala NOB-u, revoluciji, brigadama, ofanzivama, okupaciji, kvinslinzima... Ali o životu u jednom bosanskohercegovačkom gradu gotovo uopće nije pisano – šta znamo o životu običnih ljudi

u Tuzli, Mostaru, Prijedoru, Bijeljini tokom 1942. i 1943. godine, o njihovim nevoljama, problemima, strahovima i nadanjima? Svojim kazivanjima Omer Behmen nam skreće pažnju na jedan zanemareni svijet – svijet malih i plemenitih, koje historijska nauka na ovim prostorima uglavnom zaobilazi, u kontrastu spram tzv. historijskih veličina, čiji su ideali i postupci hiljadama ljudi nerijetko donosili samo patnje i nevolje.

Posebna vrijednost Behmenovih kazivanja leži u autorovoj sposobnosti da prilično nepristrasno i izbalansirano piše o različitim sudionicima složenih ratnih i poratnih zbivanja, težeći da bude vjeran svjedok onome što je neposredno doživio, vidio, osjetio, bez uljepšavanja, odnosno ciljane difamacije bilo koje nacionalne, političke ili ideološke grupacije. Pritom Behmen piše stilom koji može biti dopadljiv kako široj čitalačkoj publici tako i literarnim sladokuscima, kritičarima i naučnicima.

Postoje, dakako, u Behmenovoj knjizi neka mjesta, neke interpretacije koje mogu biti predmet ozbiljne historijske kritike, što je potpuno normalno s obzirom da je riječ o tematici koja još uvijek nije dobila cjelovit i zaokružen historografski tretman. Primjerice, teško je održivo Behmenovo tumačenje po kojem je organizacija Mladih muslimana nastala kao reakcija na neprihvatanje Bošnjaka kao naroda kroz Sporazum Cvetković – Maček, odnosno stav po kojem je, poslije rata, mladomuslimanski pokret Bošnjacima Hercegovine, ali i cijele Jugoslavije, predstavljao generalnu političku alternativu komunističkom režimu. Ove interpretacije su teško održive iz jednostavnog razloga što mladomuslimanska organizacija nije artikulirala nikakvu nacionalnu platformu, niti je ponudila zaseban politički program koji bi predstavljao konzistentnu negaciju protubosanskih i protu-

bošnjačkih paradigmi tridesetih i četrdesetih. Također, u knjizi je u izvjesnoj mjeri minimizirana jedna duboko posvećena, islamska, elitistička, naglašeno religiozna dimenzija organizacije u prilog percepcije koja joj je davala u nemaloj mjeri obilježja nacionalnog pokreta.

Kada se bude pisala historija bošnjačkog nacionalnog buđenja devedesetih godina XX stoljeća, ime Omera Behmena bit će nezaobilazno, i u smislu jednog od osnivača SDA i u smislu javne osobe, koja je kao malo ko u toj stranci manifestirala nesvakidašnju upornost i dosljednost u promoviranju svojih ideja, ma o kojem pitanju se radilo. Baš zbog toga je dobro što se on sam potrudio da nam ostavi u pisanoj formi mnoga svoja dragocjena zapažanja, iskustva i doživljaje, kako bi se smanjio prostor kasnijim nagađanjima i spekulacijama ■

Adnan Jahić

Davor Marjan, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008, 518 str.

Činjenica da je među svim sudionicima rata, Jugoslovenska narodna armija bila čimbenik čije je vojno-političko djelovanje najteže shvatiti i da je njeno djelovanje najmanje logično, ponukala je Davora Marjana na dublje istraživanje ove kompleksne tematike. Rezultat njegova rada je knjiga opsega većeg od 500 stranica teksta, pod naslovom *Slom Titove armije, JNA i raspad*

Jugoslavije 1987.-1992. Djelo je izašlo u Zagrebu 2008. godine u izdanju zagrebačke izdavačke kuće *Golden marketing-Tehnička knjiga* i *Hrvatskog instituta za povijest*. Na knjizi je ovaj sudionik ratnih zbivanja s prekidima radio šest godina. U tim je prekidima JNA i dalje imala određenu ulogu u istraživanjima autora. Doktorsku disertaciju na temu *Jugoslavenska narodna armija i raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1987.-1992.* Davor Marjan odbranio je u Zagrebu u maju mjesecu 2006. godine. Knjiga koja je pred nama je nešto sažetija verzija disertacije. Djelo je pisano na temelju onih arhivskih izvora JNA koje su tijekom rata prikupile hrvatske sigurnosne službe. Građa za ovaj period je opsežna, nesređena i "razbacana", ali se do nje može doći. Autor tvrdi da je u JNA postojao i javni i strogo tajni sistem, kanal komunikacije među oficirskim kadrom i zapovjedništvom same Armije. O tome svjedoče i Borisav Jović i Veljko Kadijević u svojim knjigama, ali i mnogi drugi bivši oficiri JNA. Marjan je dnevnu i sedmičnu štampu tretirao kao sekundarni izvor informacija. Pri tome koristi slijedeću štampu: *Narodna armija, Front, Vojska, Srpska vojska, Krajiški vojnik, Vojska Krajine, Vjesnik i Borba*.

Uloga JNA u procesu raspada Jugoslavije gotovo je zanemarena, o čemu svjedoči neznatan broj knjiga koje na objektivnan način dublje razmatraju tematiku za razliku od brojnih autora i pisanih djela koja obiluju slabostima. U uvodu je Marjan pomno analizirao literaturu koja se odnosi na JNA, kasne osamdesete i raspad Jugoslavije, ratove s početka devedesetih godina te iznosi svoj lični sud. Među ovim autorima su članovi Predsjedništva SFRJ, generali, oficiri, vojni analitičari, politolozi itd.

Autor se u najkraćim crtama osvrnuo na Jugoslaviju kao državnu zajednicu, njenu